

РЕЦЕНЗІЇ

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/45-2-33>

В'ячеслав КУШНІР,
 orcid.org/0000-0003-3058-3019
 доктор історичних наук,
 професор кафедри археології та етнології України
 Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
 (Одеса, Україна) v_kushnir@ukr.net

**РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ ШЕВЧЕНКА АНДРІЯ МИХАЙЛОВИЧА
 «ГОСПОДАРСЬКИЙ КОМПЛЕКС БУДЖАКА У ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.:
 ІСТОРІЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ»¹**

Регіональна історія є одним з пріоритетів у гуманітаристиці. Теми таких досліджень різноманітні, адже кожний регіон має свою історичну, економічну, культурну специфіку, тому її відображення, особливо в монографічних форматах, безперечно викликає інтерес.

Монографія Андрія Михайловича Шевченка «Господарський комплекс Буджака у ХІХ – на початку ХХ ст.: історія регіональної економіки» є однією з таких. Автор вбачає вивчення історії економічного розвитку регіонів як важливий досвід для розбудови сучасної української економіки, і Українське Придунав'я є одним з таких регіонів як транзитна та прикордонна територія.

Цей історико-етнографічний район, в якому з найдавніших часів переплітались різні культурно-історичні традиції, у тому числі і господарсько-побутові, привертає увагу здебільшого істориків, етнологів, і поява узагальноної праці з історії економіки, безумовно, доповнює загальне, цілісне уявлення про особливості, феномен цього краю.

Автор ставить за мету висвітлення основних етапів формування господарського комплексу Буджака, розглядає його як специфічну підсистему загальноросійської економіки, ринкових відносин, господарської інфраструктури, які формувались на основі особистої свободи селян, відсутності феодалних відносин.

Логічними і обґрунтованими є хронологічні межі дослідження – від приєднання Буджака до Росії на початку ХІХ століття до Першої світової війни, в рамках яких досліджуються виробничі і соціальні відносини, їх формування, розвиток в особливих умовах регіону. Якщо з питанням територіальних меж дослідження проблем не

виникало, то дискусійним питанням, пов'язаним з назвами регіону, автор приділив увагу, а саме розмаїттю топонімів, їхньої відповідності власне проблематиці дослідження. Слід відзначити, що в історії цієї місцевості назви відповідали конкретній культурно-історичній ситуації, історичному контексту. Принципу історичної і культурної відповідності бажано дотримуватись, пов'язуючи її з об'єктом і предметом дослідження, відповідно до конкретного періоду усталеною на той час назвою. Для давньої історії регіону найбільш відповідними, наприклад, є назви здебільшого географічного характеру, наприклад «межиріччя Дністра і Дунаю» чи «Північно-Західне Причорномор'я». Якщо йдеться про дослідження локальних особливостей історико-етнографічного характеру, використовують топонім «Нижнє Подунав'я». Починаючи із середньовіччя назви відображали уявлення місцевого населення про природно-географічні особливості, історію краю. З часом з'являються назви з історіографічною традицією.

Автор сформулював для себе низку завдань, вирішення яких пов'язане з комплексним підходом до вивчення формування господарського комплексу Буджака у ХІХ – на початку ХХ ст. Враховується науковий доробок попередніх років, аналізується історія господарства Буджака в історіографії.

Використані різноманітні статистичні матеріали, нормативні акти, періодичні видання, спогади. Дещо бракує праць румунських дослідників.

Автор розглядає історію вивчення проблеми з ХІХ століття загалом і окремих галузей економіки зокрема. Критичне осмислення джерел, історіографічного доробку стало для автора надійною основою для обґрунтування нових поглядів на формування і розвиток господарського комплексу Буджака у ХІХ – на початку ХХ ст.

¹ Шевченко Андрій Михайлович. Господарський комплекс Буджака у ХІХ – на початку ХХ ст.: історія регіональної економіки : монографія. Ізмаїл : ІРБІС, 2021. 460 с.

Тема розкривається з історії формування насамперед адміністративно-правової системи в Бессарабії. Автор оперує достатнім матеріалом для характеристики економічної, соціальної ситуації на початку XIX століття, практичної реалізації політики Росії щодо Буджака, його управління як особливої території з урахуванням полікультурного складу населення, стану і специфіки економіки. Розглядаються причини згорання «бессарабської автономії», посилення ролі адміністративної вертикалі.

У монографії викладено авторський погляд на процес заселення краю. Безперечно, він був суперечливий і складний, тому таке принципове питання, як поділ його на етапи, бажано було супроводжувати роз'ясненнями, зокрема четвертого, в якому йдеться про остаточне переселення козаків-задунайців тощо.

У роботі досить детально висвітлена міграційна історія з початку XIX століття, формування етнічного складу населення. Вдалим виявилось поєднання історії переселенських рухів у контексті адміністративних і правових реформ царського уряду, а після 1856 року реформ Молдовського князівства, які мали суттєвий вплив на встановлення господарського комплексу регіону. Цей процес розглядається в комплексі з торговельним законодавством, зважаючи на прикордонний статус регіону і важливість у формуванні єдиного бессарабського ринку, розвитку торгівлі із сусідніми країнами і міжнародної торгівлі загалом.

Головна ідея монографічного дослідження – особливість південнобессарабського регіону як новаційного на той час насамперед у соціально-економічній сфері – присутня у кожному розділі. Ґрунтовно проаналізовано складну динаміку розвитку земельних відносин, роль законодавства у забезпеченні сприятливих умов для модернізації промисловості загалом. Особливо виразно ця ідея простежується на тлі історії економіки регіону з часів середньовіччя, якій приділено окрему увагу в короткому екскурсі. В контексті теми монографії акцентується увага на зародженні господарських спеціалізацій, у тому числі і у вигляді різноманітних промислів. Можна підтримати думку автора про важливість ролі хліборобства ще з часів середньовіччя, незважаючи на природно-географічну специфіку регіону, більш сприятливу для розвитку скотарства, яке він називає «випасним». Однак термін «випасне скотарство» не відображає використання конкретної форми, адже випас домашніх тварин використовується за всіх форм (кочової, напівкочової, відгінної, приселищної), а ногайці Північно-Західного Причорномор'я використовували одночасно останні три із наведених.

Зокрема, напівкочова форма добре відображена у спогадах дописувачів XIX століття. Традиції тваринництва були настільки міцними в регіоні, що переселенці-землероби переорієнтовували своє господарство до найбільш ефективних господарських галузей у степовій зоні, що справедливо підтверджує автор конкретними прикладами, зокрема трансформацією кишла у своєрідну тваринницьку ферму з найманими робітниками, застосуванням у тваринництві нових технологій для збільшення поголів'я, у селекційній роботі тощо. Текст супроводжується численними змістовними таблицями, які ілюструють стан у тваринництві, пріоритетах його розвитку, зростання ролі хліборобства і обсягів товарного зерна і, зрештою, перехід до товарного землеробства.

Крім основних видів господарської діяльності – хліборобства і скотарства, зосереджується увага на не менш важливих у житті населення регіону допоміжних видах господарської діяльності, таких як виноградарство, садівництво, городництво, бджільництво, шовкопрядіння. Виноградарство розглядається у поєднанні з виноробством як потенційно прибуткові.

Рибальство, солевидобування, обробка деревини, шкіри, ковальство тощо задовольняли насамперед внутрішні потреби населення Буджака, однак, як доводить автор, зростають обсяги кустарного та мануфактурного виробництва. Визначаються пріоритетні виробництва, насамперед будівельної сфери (виробництво цегли, черепиці), попит на які в безлісній степовій зоні значно вищий, ніж в інших природно-географічних регіонах. Автор демонструє зростаючу чисельність ремісничих спеціальностей як результат зростання попиту на продукцію, виконання різноманітних робіт, що потребують спеціальної професійної підготовки. Наводяться численні приклади, що відображають основні тенденції зростання чи зниження попиту на товари і послуги.

Важливою для розуміння розвитку економічного комплексу є інформація про важку промисловість. Вона хоча і повільно, але все ж поступово заповнювала насамперед місцеві ринки здебільшого сільськогосподарським реманентом. Наведені матеріали щодо введення в дію особливо таких підприємств, як чавунолітейні, вказують на урізноманітнення і зростаючий попит продукції важкої промисловості, розвиток тенденції до остаточного переходу від кустарного виробництва до фабрично-заводського на початку XX століття.

Економічний розвиток краю автор пов'язує із соціальними питаннями, зокрема соціальною диференціацією. Формування нових класів

і прошарків, зростання чисельності міського населення – все це, як доводить автор, наслідки нових економічних реалій у регіоні. Автор приділяє увагу соціальній структурі сільського населення, простежує динаміку чисельності представників різних верств сільської місцевості, майновий стан яких ілюструє статистичними матеріалами, офіційними документами. У хронологічній послідовності відображаються особливості розвитку економіки, зміни в її структурі, пріоритети.

Економіка не може розвиватися без торгівлі, транспортної мережі, тим більш у краї прикордонної зони. Використання Дунаю і Прута відкривало широкі перспективи для міжнародної торгівлі, розбудови судноплавства. З початку ХІХ століття цей напрям почав розвиватися швидкими темпами. В монографії показано комплекс заходів, спрямованих на розвиток як судноплавства, так і його використання для транзиту товарів, активізації міжнародної торгівлі загалом: розчистка гирл Дунаю, активне залучення ресурсів місцевої і центральної влади, інформаційні кампанії у засобах інформації тощо. І хоча далеко не

все із запланованого було реалізовано, принаймні розуміння важливості цього напрямку як перспективного вже існувало. За приклад може слугувати зростання навантаження на річкові порти вже у першій половині ХІХ століття, намагання отримати для Ізмаїла статус «порто-франко», зростаючий експорт зерна з портів Дунаю і Прута. Корисні відомості знаходимо і про облаштування внутрішніх шляхів сполучення Буджака, планів щодо розбудови залізничних мереж.

Звісно, розбудова інфраструктури сприяла бурхливому розвитку торгівлі як внутрішньої, так і зовнішньої, становленню розгалуженої фінансової системи, формуванню регіональної буржуазії. Приділена увага фінансовим реформам, формуванню купецького стану, поширення фінансово-кредитних відносин.

Кожний з розділів заслуговує на окремий аналіз, загалом же ми отримали узагальнюючий науковий твір, який є суттєвим внеском в історію Буджака, вивчення процесу формування його господарського комплексу у ХІХ – на початку ХХ століття.